

Тетяна Гончарук-Чолач, Надія Джугла

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті присвячено осмислюються проблеми української ментальності як визначальної при з'ясуванні специфіки української нації. Наголошується на тому, що на світоглядно-ментальному рівні український національний характер виявляється у домінуванні у ньому екзистенціальних мотивів, у плюралістичному баченні навколишнього світу, у діалогічному спілкуванні з природним і людським оточенням.

Ключові слова: ментальність, самоідентифікація, індивідуалізм, екзистенціальні мотиви, кордоцентричність.

Honcharuk-Horlach T., Dzhuhla N. Features of Ukrainian mentality as basis of national samoidentifikacii

This article is devoted the comprehension of problem of Ukrainian mentality as a determining at finding out specific of Ukrainian nation. Authors mark that on to view-mental levels Ukrainian national character appears in prevailing in him of existential reasons, in pluralism vision of outward things, in the dialogic socializing with natural and human surroundings.

Key words: mentality, authentication, individualism, existential reasons, kordocentrichnist'.

Гончарук-Чолач Т., Джугла Н. Особенности украинской ментальности как основа национальной самоидентификации

В статье осмысливаются проблемы украинской ментальности как определяющей при выяснении специфики украинской нации. Отмечается то, что на мировоззренческо-ментальном уровне украинский национальный характер оказывается в доминировании в нем экзистенциальных мотивов, в плюралистичном виденье окружающего мира, в диалогическом общении с естественным и человеческим окружением.

Ключевые слова: ментальность, самоидентификация, индивидуализм, экзистенциальные мотивы, кордоцентричность.

Фундамент української ментальності як основи національної самоідентифікації закладався у X-XII ст. в Київській Русі під час творчого діалогу мітологічної свідомості з візантійським християн-

ством. При цьому мова йде лише про русичів – мешканців середнього Подніпров’я, яких називали полянами. Саме цю територію давні літописи іменували Руссю, решту населення Києво-руської держави літописи називали “словене”. Таким чином, предки майбутніх росіян, хоч і входили територіально до держави Київська Русь, формували свою ідентичність у відмінних від власне русичів умовах. Результатом діалогу був творчий синтез позицій його учасників – та проте синтетичний характер киеворуської культури зовсім не говорить про однорідну “монотонність” цього синтезу.

Отже, киеворуська ідентичність, що народжувалася в діалозі з візантійським християнством, інтегрував в себе лише ті “елементи останнього”, які виявилися співзвучними світоглядно-ментальним орієнтаціям полянської людності. Тут постає запитання, а чим же визначалися самі ці орієнтації?

Поляно-руська етнічна спільнота сформувалась на ґрунті давньої автохтонної землеробської цивілізації. Праця на родючих землях українського степу та лісостепу сприяла формуванню малих соціальних груп. Дорослі діти не залишалися (як це було на північному сході) у батьковій родині, а утворювали свої сім’ї. Звідси властивий ще праукраїнцям індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, з повагою до окремого індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади.

Тому на світоглядно-ментальному рівні український національний характер виявляється у домінуванні в ньому екзистенціальних мотивів, у плюралістичному баченні навколишнього світу, у діалогічному спілкуванні з природним і людським оточенням. Діалог з природним довкіллям виявляється у емоційно-шанобливому ставленні до землі, рідної природи в цілому і, як наслідок, надзвичайній працездатності та працелюбстві української людності. У зв’язку з останнім часто говорять про “антеїзм” як специфічну рису українського менталітету. До сказаного ще варто додати “кордоцентричність” українського національного характеру.

Говорячи про національний характер того чи іншого народу і, відповідно, про національний менталітет, не слід розуміти цей феномен у натуралістично-біологічному тлумаченні, цей феномен має соціально-історичний ґрунт. Отже, “близькість” чи “далекість” тих або інших етнічних спільнот визначається соціально-історичними, а не біологічно-генетичними чинниками. Імперська ж традиція твердячи про “близькість” українського етносу до російського, наголошує на тому, що українці та росіяни вийшли зі “спільної колиски”.

Проте навіть і у біологічному плані (не кажучи вже про соціально-історичну) “близькість” українців і росіян не така вже й “тісна”, як про це прийнято думати – адже групи крові, які підлягають законам спадковості Менделя, показують, що українці майже не мають II групи, в той же час 90% у них становить групу III, I, IV. Росіяни і монголи, навпаки, до 80% мають II групу при майже повному браку інших груп крові.

Менталітет українців зі всією ідентичністю сформувався під впливом специфічних обставин їх історичної долі, серед яких одне з провідних місць належить ситуації своєрідного розташування України “між Європою і Азією”, між “Заходом і Сходом”.

Це О. Кульчицький називає “спільністю історичної долі”, яка залежить від геополітичного положення країни, яка за висловом вченого називається геополітичною “межовістю” – це постійне, невіддільне від людського існування перебування людини на “межах можливостей існування”, на межах “боротьби, випадковості, провини, страждань, загрози смерті”. Так, історично склалося, що “межовість” України була нічим не захищена, а одночасно надзвичайним багатством і врожайністю простору приваблювала завойовницький Захід і степово-хижацький Схід, непомірно збільшувала тиск “межових ситуацій” кожної української людини. Україна постійно зазнавала нападів, зазіхань, загарбань.

Отож, з росіянами нас зближують сьогодні такі досить суттєві фактори, як близькість мов, яка забезпечує безперешкодне спілкування людей та православна віра переважної частини українців. Хоча в новітні часи віра як для православних, так і греко-католиків була ще одним стимулом прагнення до незалежного світського та церковного життя. Адже українцям і досі важко примиритися з тим, що Росія відібрала, так би мовити, в українців “право первородства”: присвоїла собі не тільки хрещення Русі – безцінну історичну спадщину українського народу, а й поглинула Київську церкву, з якої вийшла Російська церква. Через це було б актом справедливості й доброї волі, якби після утворення незалежної України Російська православна церква визнала незалежність українського православ'я. Однак так не трапилося.

Протягом століть російські політики й історики часто використовували як запоруку єдності, як останній аргумент – православну віру. Москва завжди аж занадто добре розуміла вплив церкви – не дарма вона так поспішала підкріпити Переяславську угоду включенням Київської митрополії до складу Московської патріархії (1686) незва-

жаючи на опір єпископату. Та попри це українці ніколи не забували про ті часи, коли самі займалися своїми церковними справами і при кожній нагоді українське духовенство та політики поспішали повернути своїй церкві незалежність. Так сталося після революції 1917 р., під час окупації в період II Світової. Не забуваймо й про українську діаспору, яка в усіх країнах свого перебування утворювала українські церкви, а не подалася під опіку церков російських. Українські православні сьогодні не втрачають надії самостійно розпоряджатися своєю об'єднаною церквою, яка є сьогодні найчисельнішою православною церквою світу, й автокефалією, якій не перешкоджає жодна канонічна причина – лише спротив Москви.

Сьогодні українці з усіх сторін оточені країнами, державницьке буття яких ні в кого не викликає найменшого сумніву, статус яких визнається та поважається цілим світом. На цьому фоні в українському суспільстві виникають роздуми, питання, сумніви щодо власних державотворчих “здібностей”. Варто, однак, не забувати, що становлення та остаточна інтеграція деяких європейських країн, які сьогодні в усьому передують у ЄС і складають його еліту, завершилися тільки у другій половині XIX ст., крім того, й сьогодні проблеми цементування державної нації та боротьба з дезінтеграційними тенденціями є досить актуальними для таких країн, як Іспанія, Італія, Велика Британія та інші. То ж відчуваймо і ми свою українську ідентичність.

Таким чином, характеризуючи духовність українців, ми доходимо висновку, що вона має особливі, притаманні лише їй, відмінні від інших народів риси, які “рішають про те, як ми світ сприймаємо і тому яким його сприймаємо. Яке у нас “зображення світу”, та що за ним іде” [1, с. 48].

Історична дійсність впливала на українську людину не тільки шляхом селекційної дії, але й через історичну свідомість спільної історичної долі. Ця свідомість українця “завдяки розповсюдженню козацької думи ніколи не зникала, через це домінанта поразки й даремного, хоч інколи дуже близького до мети, зусилля, що взагалі характеризує почини нашої історії, безперечно, могла іноді надавати нашій національній психіці деякого забарвлення “фаталістичного песимізму...” [2, с. 714].

Безпосередньо історичні чинники мали вплив на формування національного характеру, але ще більший вплив мало визначення суспільних форм і умов життя українця.

Найбільше вплинули на формування української ідентичності, на думку О. Кульчицького, по-перше, недостатня диференціація сус-

пільної структури із перевагою у ній класу селян; по-друге, спричинене історичними обставинами виключене значення малих груп у соціальному житті українця.

Особливо вплинула, за словами вченого, на формування психіки переважаюча більшість серед українців селянства. Через це психіка носить характер селянськості із рисами близькості до землі. Цей фактор також відбився на змісті й формі української культури, надавши їм особливого народного характеру. Перевага селянства в українській суспільності визначила рід і обсяг людських взаємин і також вплинула на формування української душі.

Оскільки обсяг людської взаємодії у селян сильно обмежений, він значною мірою не ґрунтується на поділі праці, через це у сільських мешканців існує велика залежність від природи, ніж від іншої людини, а звідси і спрямованість психіки на надмірне самозаглиблення, смиренність, насторожене ставлення до світу, недовіру до авторитету і влади. Тобто формувалася стиль так званого прихованого життя “*vita minima*”. Тому психіці нації, в якій переважає селянський клас, може вистачати тих особливостей, якій виникають із самого поділу праці. Наприклад, існування потужної провідної верстви.

Взаємини в межах селянства зводяться до взаємодії пов'язаних із організаційними формами невеликих територіальних одиниць, сіл чи селищ із їхнім мізерним самоврядуванням. Найчастіше основною формою такої взаємодії толоки, на яких і зв'язуються дружні товариські контакти. Через це у суспільному житті селян не залишається місця для планування і проведення широкомасштабних селянських рухів, цим самим не виявляючи широкої всезагальної солідарності. Це, з одного боку, явище негативне, але, з іншого – оскільки селянський побут сприяє особистим сусідським контактам, збереженню родинних і родових стосунків, приятелюванню та побратимству, через це одночасно розвивалась здатність до приязні, симпатії, “психологічного розуміння” чужого душевного життя, тому це одночасно і явище позитивне.

Цілком відповідно до традиції, що склалася впродовж розробки української ідеї у XIX ст., підтримуючи О. Кульчицького, М. Грушевський також підкреслював “селянську” природу українського народу. “Нарід” для нього – це “село, українське село”. На думку М. Грушевського селянська природа істотно визнає самотність історії українського народу.

Тут варто відмітити, що у той час, коли творили О. Кульчицький, М. Грушевський, твердження про більшість серед українців селянства

було правильним. Але сьогодні це твердження застаріло. І як зазначає Т. Гунчак, сьогодні не більшість українців селяни, просто серед селянства в основному збереглася українська традиційна культура, фольклор, а міське населення було сильно зрусіфікованим, і тільки мала їх частина (переважно інтелігенція) була національно свідомою [3, с. 121].

Для формування української душі велике значення має культура. Її також потрібно розглядати з двох сторін. По-перше, культура – це витвір цієї спільноти, вираз її душі. По-друге, оскільки кожний член спільноти розвивається в середовищі такої культури, востає в неї, завоюючи її цінності, тому культура є одночасно і утворюючою силою душі. При цьому ні одна культура не є і не може бути в цілому витвором однієї національної спільноти. З одного боку, існують за висловом О. Кульчицького, спільні “культурні кола”, а з іншого – кожна нація вибирає компоненти культури даного “культурного кола” і перетворює їх в залежність від своєї душі.

Через це українську культуру і українську душу багато вчених відносять до “європейського культурного кола”, до сфери “окцидентальної (західної) духовності, але посідають геокультурно-периферійний характер супроти окцидентальної духовної сфери” [2, с. 715].

Так сталося, як вже зазначали, що історично й культурно Україна знаходиться на перехресті шляхів між Сходом і Заходом. Ця геокультурна периферійність позначилась на сприйманні західної духовності. Периферійність України в європейському “культурному колі” веде до природного ослаблення впливів європейського осередку в міру наближення до периферії як “межової лінії і захисної смуги”. Але одночасно вона не може повністю відмежуватися від впливів, тому якусь частку їх вона перемагає, переробляє, сполучаючи “своє” з “чужим”.

Периферійність України спричинила ослаблення дії трьох “хвиль ідей”, які сприяли утворенню “окцидентальної” духовності: католицизму, ренесансу, просвітництва. Так, католицизм діяв “нормативно” на психіку європейця як перевтілення римського принципу “ордо”, при цьому спонукав до створення великої кількості філософських термінів і логічної виробленості. Ренесанс же був не тільки відродженням античного світу й людини, пройнятої духом гуманізму, але, в повному розумінні цього слова, “відкриття світу і людини”, а створив основу для розвитку індивідуалізму. Просвітництво, своєю чергою, пройшло шлях розвитку від раціоналізму до позитивізму, “просвітило” усі ділянки життя. Разом ренесанс і просвітництво породили західну духовність, проявом якої, за словами О. Кульчицького, став

“сциентизм: примат і культ науки, спертої на досвід, ... з їх дальшими наслідками – технікою в техніцизмом наук...” [2, с. 716]. Іншим проявом ренесансу і просвітництва є персоналізм – “високе цінування своєрідної психічної цілості, яку називаємо особою і яка своїм індивідуальним ставленням до цінностей релігієзнавчих, етичних, естетичних, соціальних, політичних і економічних стає їх справжнім носієм.

Раціонально-активна світонастанова, створить для окцидентального сциентизму і персоналізму психічну основу, – це готовість до дії, керованої і контрольованої розумом” [2, с. 716].

Вплив католицизму, ренесансу і просвітництва на первісну народну українську культуру ще з часів трипілля був неоднаковий. Але особливий вплив мало звичайно на неї християнство.

У межах історико-філософського, культурологічного аналізу особливо актуальним є визнання того факту, що поняття “внутрішнього” (душевного) світобачення має давню традицію, є “віссю” специфічності української філософської думки.

З огляду на це ми повинні зазначити важливість надбань історико-філософського минулого. Саме в ньому, нехай і в “неявній” формі, знаходяться джерела, початкові витoki і компоненти українського гуманістичного світогляду.

Отже, Києворуська держава “поєднувала переважно східну, грецько-візантійську релігійну й культурну традицію з переважно західною суспільною й політичною структурою” [4, с. 8]. Вказуючи на те, що етнос і естетичне чуття українського народу “закорінені” в духовній традиції східного християнства, І. Лисяк-Рудницький одночасно підкреслює прагнення українців до синтезу між сходом і заходом. “У релігійній сфері це зробило Україну класичною країною унійної традиції. Але ця тенденція була притаманна всім українцям, а не тільки католикам східного обряду” [4, с. 9]. Вона позначилася не тільки на тих українцях, що дотримувалася православ’я, а й серед українців-протестантів. “За приклад може служити Київська академія, розбудована митрополитом Петром Могилою, що стала головним інтелектуальним центром цілого греко-православного світу у своїй організації й програмі навчання йшла за прикладом західних університетів. Ця тенденція знайшла свій вираз і в мистецтві, в стилі українського (або козацького) барокко, який в оригінальний спосіб сполучав візантійські й західні первні” [4, с. 9].

Література:

1. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. – Т. 2. – С. 708-718.
2. Кульчицький О. Психологія Адлера (Вдача, виховання, родина в світлі індивідуальної психології Адлера). – Коломия, 1939. – 61 с.
3. Гунчак Т. Україна перша половина ХХ ст. : Нариси політичної історії. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
4. Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Записки до історії українського державного будівництва в XVII столітті // Український історичний журнал. – 1992. – № 4. – С. 133-147.

Стаття рекомендована до друку ухвалою кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету, протокол № 5 від 14.12.2010 року